

הפגיעה בשפה ובתרבות הערבית ב"חוק יסוד: הלאום היהודי" והשפעתה על ההפרדה והאפליה התרבותית בין הערבים והיהודים בישראל

חוות דעת

פרופ' יהודה שנהב

אני כותב חוות דעתי זו בתמיכה לעתירה מזרחית כנגד "חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום היהודי" המבטל את מעמדה הרשמי של השפה הערבית בישראל.

<p>יהודה שנהב (Ph.D מאוניברסיטת סטנפורד 1985) הוא פרופסור מן המניין בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב וחבר הועדה המדעית של המכון ללימודים מתקדמים בנאנט, צרפת (l'Institut d'Études Avancées de Nantes). לימד בעבר באוניברסיטאות פרינסטון, קולומביה וויסקונסין בארצות הברית.</p>
<p>במכון ון-ליר בירושלים משמש פרופ' שנהב כעורך ראשי של סדרת "מכתוב" לתרגומי פרוזה ושירה מערבית; עורך ספרי העיון "הקשרי עיון וביקורת"; ומנהל את "חוג המתרגמים" מערבית לעברית. בעבר היה עורך-בכיר של כתב העת Organization Studies (2003-2011) ועורך כתב העת "תיאוריה וביקורת" (2005-2010).</p>
<p>תרגם 12 רומנים וחמשים סיפורים מערבית לעברית ולאנגלית</p>
<p>בין פרסומו:</p>
<p>Shenhav Yehouda. <u>Manufacturing Rationality</u>, Oxford University Press, 1999</p>
<p>Shenhav Yehouda. <u>The Arab Jews</u>. Stanford: Stanford University Press. 2006.</p>
<p>Shenhav Yehouda. <u>Beyond the Two States Solution: A Jewish Political Essay</u>. Polity Press, 2012</p>
<p>Shenhav Yehouda and Hannan Hever (2012) "Arab Jews after Structuralism: Zionist discourse and the (de)formation of an Ethnic Identity". <u>Social Identities</u>, Vol. 18, Issue 1, pp. 99-116</p>
<p>יהודה שנהב (2012) " הפוליטיקה והתיאולוגיה של התרגום מערבית לעברית " <u>סוציולוגיה ישראלית</u>, 14:1 ע"ע 157-184</p>

הערבית כשפת המקום והאזור וחיבורה לתיווך בין התרבויות היהודית והערבית

במחקר שנערך לפני מספר שנים נמצא כי שיעור היהודים בישראל שמסוגלים לקרוא עיתון בערבית הוא קטן מ-1.1%.¹ הממצא הזה מדהים בהתחשב בעובדה שעד הקמת המדינה רוב תושבי הארץ דיברו ערבית; שבימיה הראשונים של המדינה הייתה הערבית שפת האם של למעלה מ-50% מהאוכלוסייה היהודית; וכיום משמשת שפת אם של יותר מ-20% מן האזרחים הישראלים. לבד מן המיעוט הפלסטיני בישראל, גם כל שכנותיה של ישראל הן ארצות ערביות. ערבית הינה כיום השפה החמישית בעולם (אחרי סינית, אנגלית, ספרדית והינדית) והיא משמשת השפה הראשונה של כ-350 מיליון איש ואישה, והשפה השנייה שכל כ-50 מיליון אנשים נוספים. הערבית הינה שפת המקום ורציפות מעמדה הרשמי הוא מתבקש גם על מנת לשמור על ערך השוויון האזרחי.

המדיניות של ישראל בסוגיית הערבית, אליה מצטרף חוק הלאום השנוי במחלוקת, הינה מטרידה ואינה מבטאת כוונה להתערות במרחב הערבי. בחברה הישראלית התפתחה פוביה כלפי העולם הערבי ומדיניות מתנכרת כלפי השפה הערבית.² חוקרים ואנשי אקדמיה זרים שאירחתי נתקפו בתדהמה כאשר גילו שחנניות הספרים בתל אביב נקיות מספרות ערבית. התדהמה הפכה להלם כאשר התברר להם שהמשכילים היהודים שפגשו – ושהציגו שליטה טובה באנגלית, צרפתית או גרמנית – הינם אנאלפביתים בערבית. הם השתמשו במונח "אפרטהייד לשוני" כדי להסביר לעצמם את העובדה המתמיהה הזאת. היחס לערבית קיבל ביטוי גרוטסקי לאחרונה, עת נאסרה כניסת ספרו של עמוס עוז "סיפור על אהבה וחושך" בתרגומו לערבית, משום שהודפס בביירות.

במקביל למחיקת הערבית נוצרה בישראל "ערבית לצרכי מודיעין" שהלקסיקון שלה גדוש במלים שקשורות לביטחון ורואה בערבי אויב בלבד. אבל יותר מכך, היא מבוססת על עקרון הלטיניזציה של הערבית – כלומר הפיכתה לשפה המיועדת לקריאה ולהאזנה (מחקר ומודיעין), אבל לא לדיבור. רוב רובה של אוכלוסיית המומחים לערבית אינה מסוגלת להגות כהלכה את העיצורים בערבית. כשהיא מדוברת היא נשמעת ברוב המקרים עילגת, מגמגמת ותוקפנית כמו הגרסה הוולגרית של ה"לינגואה לטינה" שהפיצו חיילי המשמר הרומיים ברחבי האימפריה.

התופעות הללו הולכות ומחמירות ומביאות לסגרגציה שמחבלת במרקם החיים היהודי-ערבי. הריחוק שנוצר על ידי המחיקה של הערבית בישראל בא לידי ביטוי בעובדה שהמתרגמים לערבית של ספר האזרחות המחודש, "להיות אזרחים בישראל", מסרבים לחתום עליו ולהשלים את תרגומו.³ הם הזהירו כי המקורות היהודיים, המשובצים שוב ושוב לאורך פרקי הספר, "לא אומרים דבר לתלמידים הערבים" וכי הספר "מצמצם ככל האפשר את נקודת המבט הערבית" בנושאים כמו הקמת המדינה או זכויות המיעוט הערבי. "נראה שהניסיון לתרגם את הספר נקלע למבוי סתום", אמרו גורמים הבקיאיים בפרטים; "אין התאמה בין הציפיות של המתרגמים והתפיסות שלהם בדבר מה סביר ללמד בתיכונים ערביים לבין מה שמשרד החינוך מוכן לאפשר ולהתגמש". לדברי אחד המתרגמים, אם לא יימצא פתרון, משרד החינוך עשוי לנסות לעקוף את הבעיה ולפנות למתרגמים יהודים ששולטים בערבית. התפיסה הזאת של התרגום, שהתגבשה במנגנוני המודיעין, הפכה למסורת הרואה בתרגום מלאכה של חציצה בין השפות ולא של קירוב.

¹ יהודה שנהב, מייסלון דלאשה, רמי אבנימלך, נסים מזרחי ויונתן מנדל, **ידיעת ערבית בקרב יהודים בישראל**, מכתוב, פורום המתרגמים, הוצאת מכון ון ליר והמחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, 2015.

² יונתן מנדל, **יצירתה של הערבית הישראלית: שיקולים פוליטיים וביטחוניים בשדה הוראת השפה הערבית בחברה היהודית בישראל**, הוצאת מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד (יראה אור בשנת 2018).

³ אור קשתי "מתרגמים של ספר האזרחות החדש לערבית מסרבים לחתום עליו ולהשלים את תרגומו" **הארץ** 22 אוגוסט,

חשיבות חיזוק מעמד השפה הערבית במוסדות ציבור בישראל

בעבר העלו שופטים טענות על העדר מתורגמנים בבית המשפט לערבים. ההיסטוריה של תרגום בבתי המשפט לערבית מלמדת שהמתורגמנים נבחרים אד-הוק והם אינם דו לשוניים באופן מספק.⁴ למשל נשיא בית המשפט המחוזי בירושלים ביקר את המתורגמנות מערבית בבית המשפט כאחד התחומים המחייבים רפורמה בבתי המשפט (הלשכה, 9, 1990: 8-9). הבעיה הזו מחמירה כאשר הסגרגציה בין השפות מתרחבת ויש צורך לדון לא רק בענייני דיומא, אלא גם בלשון עצמה. הדבר בא לידי ביטוי במשפטה של דארין טאטור שעסקה בלשון הערבית.

דארין טאטור הואשמה בכתיבת שיר הסתה. הדיון שהתקיים בשיר שנכתב בערבית היה כולו בעברית, ובמקום לדון בשיר התקיים דיון בתרגומים שלו לעברית.⁵ המתרגם מטעם התביעה היה שוטר מנצרת. השוטר מעולם לא נדרש לתרגם טקסט לעברית והודה שתרגום אינו מקצועי. הוא עצמו הצביע על טעויות בתרגום פרי עטו שהוגש לבית המשפט. שורה נשמטה, אות הוחלפה באחרת, משמעות במשמעות. הוא העיד שמאחר ולא היה בצבא לא ידע ש"מרכבה" היא טנק; ויש, כך הסביר, עוד דברים מעין אלו שאבדו בתרגום. במשך שעות ארוכות דן בית המשפט בעברית במשמעות המדויקת של המלים של השיר, מבלי שאיש יוכל להכריע בשאלה האם "שהיד" הוא טרוריסט כמו שטענה התביעה או "חלל קודש" כפי שטענה ההגנה. אולם לא ניתן להבין מצב שבו בית המשפט דן בשירה ערבית מבלי להבין את השפה, שכן יודעים אנו שכל תרגום מכיל בתוכו מרווחים לפרשנות ואזורים אפורים. המתרגם לערבית ד"ר יונתן מנדל תרגם שורה מן השיר כך: "אל תפחד מלשונות טנק המרכבה / שכן האמת שבליבך חזקה יותר / היא חזקה כל עוד אתה מתקומם במולדת / מולדת שידעה התקפות אך שכוחה לא תש." בתרגום המשטרתי מופיע במקום שתי השורות האחרונות התרגום הבא: "כל עוד אתה מתנגד במולדת / יחיו הרזוואת ולא יתעייפו." ההיפוך שעשה המתרגם המשטרתי במשפט הזה מסכם את ההיפוך שבהבנת הטקסט כולו.⁶ המצב הזה הוא תוצאה ישירה של המדיניות המפלה כלפי השפה, ומשום כך גם כלפי הערבים בישראל, והמצב הזה רק ילך ויחמיר עם חוק הלאום שייתן לגיטימציה נוספת לסגרגציה הלשונית ולמרחק בין חלקים באוכלוסייה בישראל.

התנועה הדו-כיוונית בין הערבית והעברית

למחיקת הערבית יש השפעה מכרעת גם על מצב העברית והמסורת היהודית ערבית. הערבית אינה שפה אחת, אלא אוקיינוס של אפשרויות שניתן לדמין בתוך מטריצה ענקית, שלרוחבה שפות ולהגים שונים (פלסטינית, דמשקאית, ירושלמית, עיראקית בגדדית, עיראקית מסלאווית, מצרית, סודנית, מרוקאית ועשרות אחרות) ולאורכה גובה השפה (ספרותית, עיתונאית, מדוברת, סלנג). בתוך המטריצה הזאת אפשר לשבץ את מאות אלפי היהודים שהגיעו לישראל מכל תפוצות ערב. לא הייתה טריטוריה נוספת בעולם שקיבצה מגוון פאן-ערבי עשיר כל כך שכלל את רוב השפות הערביות המדוברות. בחלוף שישים שנה כל העושר הלשוני והתרבותי הזה נכחד. ניתן לטעון: אבל גם היידיש והפולנית נמחקו. נכון, וזה חבל ומצער עד מאוד. אולם בניגוד ליידיש ולפולנית, הערבית אינה שפת גלות אלא שפת הארץ, וחלק בלתי נפרד מן הקיום בה.

באימפריות הפרסית וההבלית אומצה הארמית כשפה רשמית שבה נכתבו גם התלמודים. עם הכיבוש הערבי במאה השביעית החליפה הערבית את הארמית והשפיעה רבות גם על העברית. בד בבד התפתחה שפה

Ruth Morris "Justice in Jerusalem — Interpreting in Israeli Legal Proceedings" La traduction et l'interprétation en Israël Volume 43, numéro 1, mars 1998

⁵ יהודה שנהב "מדינת היהודים נגד המשוררת דארין טאטור" הארץ, 2 אוגוסט 2017

⁶ יואב חיפאוי "למה התכוונה המשוררת? מומחים לשירה וערבית העידו במשפטה של טאטור" שיחה מקומית, 21.3.2017

<https://mekomit.co.il/%D7%9C%D7%9E%D7%94-%D7%94%D7%AA%D7%9B%D7%95%D7%95%D7%A0%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%A9%D7%95%D7%A8%D7%A8%D7%AA-%D7%93%D7%90%D7%A8%D7%99%D7%9F-%D7%98%D7%90%D7%98%D7%95%D7%A8>

יהודית-ערבית היברידיית ותפסה את מקומה של הארמית כשפת היהודים. בשפה היהודית-ערבית כתבו הרב סעדיה גאון, רבי יהודה הלוי (למשל ב"ספר הכוזרי") והרמב"ם (למשל בספרו "מורה נבוכים"). הרמב"ם גם הציע לייבא לעברית מילים מערבית. מכאן שבעבר הייתה פתוחה בין הערבית לעברית תנועה דו כיוונית, במאת השנים האחרונות. משום כך אינטלקטואלים כמו דוד ילין, יוסף מיוחס ושלום יהודה קראו לחדש את העברית במסורת התיאולוגית של ימי הביניים מתוך יחסים סמיוטיים עם הערבית, כמו שהתגלמו בחיבורים של מוסא אבן מימון (הרמב"ם) סעיד אבן יוסף אלפיומי (סעדיה גאון) ואבו אלחסן אללאווי (יהודה הלוי). המפגש בין העברית לערבית בימי ראשית האסלאם היה מבוסס בין השאר על דיאלוג תיאולוגי יהודי-ערבי, אך בהקשר של מדינת ישראל, ההפרדה בין השפות משבשת את האפשרות של קיום יהודי-ערבי משותף.

מהבחינה האטימולוגית יש לשתי השפות תחומי חפיפה רבים; יהודים שאינם מדברים ערבית מזהים בקלות שורשים ערביים השגורים גם בעברית ולהפך. לרבים מוכרת הקרבה הלשונית בין מסג'ד (مسجد) למסגד; בין מדרסה (مدرسة) למדרשה; בין דכאן (دكان) לדוכן; ובין רכן (ركن) לרכן, או קרבה לשונית מעט סמויה יותר בין חקל (حقل, שדה) לחקלאות או בין טפא (طفئ, כבה) למטפה (לכיווי אש). בעברית קיימות מילים שהושאלו מערבית, למשל המילה מרכז (مركز), שאינה מופיעה במקרא או בלשון חז"ל. למשל כשהערבית שימשה כלי פרשני חשוב של המקרא. לדוגמה, בפרשנות למשפט "סוס ורכבו רמה בים" (שמות טו, א) מציעה הערבית שהמילה רמה היא שיבוש של רמא (رمي), שפירושה זרק, השליך.⁷ מילה זו אמנם קיימת בעברית הטרנס-מקראית ושרדה בזכות שירת הים, אך בלא הקישור האטימולוגי של הערבית לערבית קשה היה לפרש את הפסוק. גם בפסוק "נפשם ברעה תתמוגג" (תהלים קז, כו) אנו למדים מהערבית שהמילה תתמוגג אינה מבטאת כאן שמחה כמו בעברית המודרנית אלא היא מלשון גל (موج), ופירושה תסער. דוגמה נוספת לכך מצויה בפסוק "חלוצי מואב יריעו" (ישעיהו טו, ד), שבו לא מתקבל על הדעת שהם יריעו במובן המוכר לנו היום, והערבית מסייעת להבין שהכוונה היא לרווע (روع), שפירושו יפחדו. בניגוד לאותו עבר נוסטלגי, כיום דוחים היהודים את הקרבה לערבית, ולעתים קרובות רואה בה שפת אויב ושארית מזוהמת של שפת הגלות הערבית. יחס כזה לערבית ניתן למצוא בפרוטוקול ועד הלשון העברית משנת 1929, המציג את עמדת ועד הלשון כאשר למבטא העברי: "אנו באים עתה מאירופה וגרוננו איננו מסוגל לאותיות הערביות הקשות. איך נבטא את הטית והקוף הערביות במלוא חלל פינו עד לחצי גרוננו?" ועד הלשון העברית לא ראה לנגד עיניו את היהודים שדיברו ערבית, בין שהיו ספרדים, אשכנזים או יהודים-ערבים. או למשל כאשר בלשנים דחו את התחדיש "מְנַשֵּׁר" שהדהדה המילה הערבית "מְנַשֵּׁר" (منشور) והמליצו במקומה על פְרוּז. העברית והערבית מכילות זו את זו, חבוקות זו בזו לבלי הכר, והעושר של השפה הערבית מרחיב את המשרעת הלשונית והאטימולוגית של העברית. למרות זאת החוק כופה עליהם יחסי אויבות והפרדה.

למרות מדיניות ההשכחה וההכחשה של הקשר בין הערבית והערביות ליהודים – קיים רצף של תרבות יהודית-ערבית

סופרים יהודים מארצות ערב כתבו בערבית, גם בישראל כמו סמיר נקאש, שלום דרוויש, איבראהים עובדיה או יצחק בר משה. הפרוזה שלהם נכתבה בערבית ספרותית סטנדרטית עם עושר דיאלקטי והיא מתפרשת על פני טווח סמנטי רחב. למשל סמיר נקאש התגורר בפתח תקווה והתעקש לאורך כל חייו לכתוב בערבית – אקט של כתיבה ללא קהילת קוראים. כאשר פנה נקאש ללימודי דוקטורט באוניברסיטה העברית ביקש לכתוב את עבודת הדוקטור בערבית, אולם רשויות האוניברסיטה סירבו בטענה שהערבית אינה שפה מוכרת באקדמיה; בעקבות זאת נאלץ לפרוש ולא סיים את לימודיו. את ספריו היה מדפיס בהוצאה אישית והיה שולח את הספר לכל דורש בחינם. בעוד שהוא כונה בלעג "בשביס זינגר של עדות המזרח" נקש היה למעשה סופר בקנה מידה עולמי. הוא מופיע למשל בלקסיקונים לתרבות ולציוויליזציה ערבית והסופר המצרי חתן פרס נובל נגיב מחפוז הכתיר אותו כאחד היוצרים החשובים בעולם הערבי של ימיו וראה בו הסופר היהודי העיראקי החשוב ביותר. בריאיון לעיתונות הערבית השיב שאלות בעניין השפה: "לא

⁷ דנה יוסף, עברית-ערבית על ציר הזמן, המכללה הערבית לחינוך והמכון למחקר משווה עברית-ערבית, 2010.

أستطيع التعبير عن نفسي إلا بالعربية" ("איני מסוגל להתבטא אלא בשפה הערבית"). לנקאש לא הייתה בישראל קהילת קוראים, מפני שהפלטטינים התקשו לעקוב אחר הערבית שלו שערכבה ניבים ושפות, ואילו מספר היהודים קוראי הערבית הלך ופחת משנות השמונים ואילך. השפה היהודית ערבית שלהם כמעט ואינה נגישה אלינו היום, בחלקה בשל מעמד הערבית בישראל. בדיאלקטיקים היהודים הערבים נכתבה פרוזה ושירה עצומה שמצדיקים את שימורה של הערבית המדוברת ולא רק הספרותית.⁸

הערבית בקרב מזרחים ואשכנזים בישראל

מחיקת הערבית שהתפתחה כמגיפה שקטה מתגלה במלוא העוצמה במצב הערבית אצל היהודים יוצאי ארצות ערב. ניתוח בין-דורי מעלה כי בני הדור הראשון להגירה מחזיקים בעמדות יותר חיוביות כלפי השפה הערבית, ואילו בדור השני והשלישי חלה "התרחקות" שמתבטאת ביחס שלילי יותר כלפי השפה הערבית. מקרב בני הדור הראשון של היהודים הערבים (ילידי שנות העשרים והשלושים של המאה העשרים) 41% עדיין מדברים ערבית בבית, לעומת 13.5% בדור השני (ילידי שנות החמישים והשישים) ו-2.4% בדור השלישי). מדד משוקלל לבקיאות בערבית מצביע על צניחה דרמטית עוד יותר בהשוואה בין הדורות. בקרב בני הדור הראשון של היהודים הערבים רק כ-26% בקיאים ממש בערבית גם כיום. בקרב בני הדור השני, השיעור יורד ל-14%, ובקרב בני הדור השלישי השיעור צונח ל-1% בלבד. מן המחקר עולה כי בית הספר הוא מקום משמעותי יותר ללימוד ערבית עבור אשכנזים (82.9% מבין אלה שלמדו ערבית בבית הספר) מאשר עבור מזרחים (67.7%). תלמידים מזרחים, שנחשפו אל הערבית בגיל צעיר והיו להם סיכויים טובים יותר לקלוט את השפה (מבחינת הגייה, הבנת תחביר וכדומה), למדו ערבית בבית הספר בשיעורים נמוכים יותר בהשוואה לתלמידים אשכנזים, אשר לא היה להם כל מגע או קשר עם השפה בטרם בחרו ללמוד אותה בבית הספר. מהמחקר עולה עוד כי שיעור האשכנזים שלמדו ערבית באוניברסיטה גדול פי ארבעה ויותר מן השיעור בקרב יוצאי ארצות ערב. וחשוב יותר: שיעור היהודים שלמדו ערבית בצבא גדול פי שלושה בקרב האשכנזים מאשר בקרב המזרחים.

הסיבות להתרחקות בני הדור השני והשלישי של המזרחים מן הערבית אינן רק אינדיבידואליות (כמו בושה או נחיתות השפה) אלא גם מבניות שקשורות למדיניות. בתחילת שנות השבעים הועתקו לימודי המזרחנות למה שכונה "יישובים יהודיים מבוססים", כמו רחביה בירושלים, רמת השרון, רמת אביב, או הצפון הישן בתל אביב. ההחלטה להקים מגמות למזרחנות הייתה קשורה בנושאי ביטחון. בין הנימוקים להחלטה היו הטענות על ההתנכרות של צאצאי היהודים הערבים אל הערבית והבושה שלהם בה, לצד הטענה שמוטב להכשיר צעירים בעלי יכולות גבוהות (כלומר אשכנזים בני המעמד הבינוני-גבוה) ולא את הילדים המזרחים. תפיסה זו, לצד ההתרחקות הוולונטרית של צאצאי היהודים הערבים מהערבית, הפכו את הערבית בהדרגה למקצוע אשכנזי. בעוד האשכנזי העוסק בשפה הערבית מוכנה כפרופסיונל ומייצר ידע, הרי עיסוקו של המזרחי בערבית נתפס כאיום על הזהות היהודית המתהווה בישראל משום שהוא עלול להחזיר את הערבים להזדהות עם השפה והזהות הערבית.

בנימה אישית יותר, למרות שעברית היא השפה הראשונה שלי, הערבית היא שפת אמי. הורי דיברו אתי בערבית בנעוריי, וכך גם עם סבי וסבתי, ובני המשפחה המורחבת. אנחנו קוראים את קטעי הביניים מן ההגדה בסדר הפסח בערבית ובארמית, וחלק מן השירה בבית הכנסת מתנהלת בערבית. בשל העמדה השלילית כלפי ערבית בישראל, גם אני כילד פיתחתי מן השפה וסירבתי ללמוד אותה, גם בשל הבושה שהייתה מלווה בכך, וגם שלא להתגייס לאותה היחידה שבה שירתו אבי, דודי וכמעט כל הגברים העיראקים שהכרתי. אבי וחבריו לעבודה דיברו ערבית, קראו עיתונות ערבית, האזינו לשידור רדיו ערביים, חלקם אף שהו במדינות אחרות והזדהו כערבים. הם אלה שצוטטו לשיחתם של נאצר וחוסין ב-1967, כך התגאו, וגם סיפרו על המלחמה ההיא, בערבית. כשהגיעו הביתה מן העבודה המשיכו להאזין לשידורי הטלוויזיה הלבנונית ולקול קהיר. הם נהגו בשנות השישים והשבעים לבלות דרך קבע באירועים שנמשכו

⁸ יהודה שנהב. היהודים הערבים: לאומיות, דת, אתניות. הוצאת עם עובד, 2003.

עד אור הבוקר עם גדולי הזמר היהודי-ערבי והערבי. ביניהם היו פילפל אל-גורג'י, דאוד כוויטי, סאלח אל-כוויטי, אלבר אליאס, פייזה רושדי, פליקס מזרחי, מוסא חללה, זוזו מוסא ויעקב מורד חלקם מתזמורת קול ישראל בערבית. הדבר מדגיש את הסתירה שקיימת מיניה וביי. המדינה מבקשת למחוק את הערבית, אבל העניקה לאבי ולשאר האנשים שהזכרתי רישיון להמשיך ולחיות כערבים בתרבותם. כרטיס הכניסה שלהם אל הישראליות הייתה הידע שלהם בערבית. באותה עת בילדותי, הסתפקתי בהבנה בשמיעה של ערבית יהודית-עיראקית ומעולם לא דיברתי עם אבי בשפת אמו. עד שיום אחד חדל אבי לדבר ערבית, חדל לדבר בכלל. ליבו של אבי העיראקי נדם בשנת 1991 בעקבות נפילה של טיל עיראקי, והוא בן שישים ואחת. היה זה הרגע שבו עמדתי על דעתי, והחזרתי לעצמי במאמץ רב את שפת אמי.

דוברי ערבית יודעים עד כמה קשה לממש את הזכות לערבית במרחב היהודי שהולך ומתעבה. לא ניכרת כל שאיפה להכיר וללמוד ערבית על מנת להשתלב באזור משום שהיא נחשבת שפה נחותה. הסופר הדרוזי המנוח סלמאן נאטור נהג לשאול בתמיהה ולא בהתרסה: האם היהודים הגיעו למזרח התיכון כאורחים או כדיירי קבע? לפי היחס שלהם ללינגואה פרנקה (שפת תקשורת) של האזור, ולנוכח היעדר סקרנות בסיסית להכיר את הערבית, הם אינם מתנהגים כדיירי קבע. אהוד ברק כינה זאת: וילה בג'ונגל.⁹ אחר השווה זאת להתנהגות הצלבנים. גם הם באו שלא על מנת להשתקע. גם הם לא דיברו ערבית וגם הם פיתחו פוביה כלפי הערביות.

בשנים האחרונות הקמתי יחד עם שותפים יהודים וערבים את סדרת "מכתוב"¹⁰ לתרגומים של פרוזה ושירה מערבית על מנת להחיות את המסורת היהודית-ערבית, שיעזור לחזק את הקשר בין יהודים וערבים.

סיכום

אין לי ספק שללא תנועה של החזרת העברית אל הערבית ולהיפך, לא ניתן יהיה להגיע לקיום דו-לאומי ולמרקם חיים משותף בין היהודים לפלסטינים. שתי השפות חולקות תשתית טקסטואלית ותיאולוגית משותפת, אלא שהחוק חוצץ ביניהם ושולל ההיסטוריה המשותפת שלהן. לאורך מאה השנים האחרונות עומתו זו מול זו שתי השפות במתכונת של אויבות ונזרע ביניהן שדה מוקשים. המתרגם המנוח מחמד חמזה ע'נאים שניצב בקו החזית שבין השפות, תיאר את עצמו כמי שיושב על גחלים לוהטות. את הגחלים מלהיט חוק הלאום הגוזר בלית ברירה יחסי הפרדה בין השפות, וגם בין העמים.

על החתום:

פרופ' יהודה שנהב

⁹ איתן בר יוסף. וילה בג'ונגל. הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים. 2013.
¹⁰ <http://maktoobooks.com>